

הרולד לסקי – זהות יהודית וסוציאליזם

מבוא

קרוב לוודאי שהרולד לסקי (1893–1950) היה האינטלקטואל הסוציאליסטי הידוע ביותר באזורו. לאחר שקנה לו מוניטין כתיאורטיקן חשוב בנושא הפלורליזם, תוך כדי הוראה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת הארווארד, במהלך מלחמת העולם הראשונה, הוא מונה לפרופסור לפוליטיקה בבית הספר לכלכלה בלונדון, והוא בן 32 בלבד. לסקי נשאר שם עד יום מותו, והיה מורה ברוך כשרון, שהשפיע על דורות רבים של תלמידים מכל רחבי העולם. גם יצירותיו הכתובות, כמו *דקדוק של פוליטיקה* (1925), *דמוקרטיה במשבר* (1933) ו*המדינה להלכה ולמעשה* (1935) היו יצירות מפתח במחשבה הסוציאליסטית. נאמן לאמונתו, כי אל לו לאדם להסתגר בין כותלי מגדל השן האקדמי, לקח לסקי חלק פעיל בחיים הפוליטיים. כחבר רב השפעה, ולעתים קרובות גם שנוי במחלוקת, במועצה הלאומית של מפלגת הלייבור (Labour Party's National Executive), וכיידם של אנשים בעלי השפעה בממשל ה"ניו דיל" של רוזוולט, הורגשה השפעתו בארצות־הברית, הודו ויבשת אירופה, וכן בבריטניה.

יהדותו של לסקי גם היא ידועה לכל, ועם זאת, במחקר ההיסטורי נעשו ניסיונות בודדים בלבד לבחון את הקשרים המורכבים שבין זהותו היהודית ובין הסוציאליזם שלו.¹ הזנחה יחסית זו אפיינה כבר את הביוגרף הראשון של לסקי, קינגסלי מרטין, שכתב:

כשאני בוחן את העוצמה שבסכיבתו היהודית של הארולד, אני מופתע באיזו מידה הצליח להרחיק משיחותיו האישיות, וכן ממכתביו שפורסמו, אינטרסים, רעיונות וקובלנות הנוגעים ליהודים.²

1. למאמר מקדים בנושא זה ראה יוסף גורני, "The Jewishness and Zionism of Harold Laski" (להלן: גורני). ראה גם M. Newman, *Harold Laski, A Political Biography*, Macmillan 1993 (להלן: ניומן), וכן I. Kramnik, B. Sheerman, *Harold Laski – A Life on the Left*, H. Hamilton 1993 (להלן: קרמניק ושירמן).

2. Kingsly martin, *harold lasky*, Gollancz 1953. p. 207 (להלן: מרטין).

וזמן קצר לאחר מכן כתב:

לעתים רחוקות ביותר אני זוכר שדן בבעיות יהודיות, או דיבר על עצמו כעל יהודי. היטלר חולל שינוי בכל זה. המורשת הנוראה ביותר של התנועה הנאצית היתה בכך שעוררה את מודעותם של בני האדם לחלוקה גזעית שהיא כוזבת מיסודה, ואשר כל עוד היא קיימת, מתפקדה של הציוויליזציה למגר אותה.³

הנחותיו של מרטין ברורות. לסקי "הצליח להרחיק [עצמו] מאינטרסים, רעיונות וקובלנות הנוגעים ליהודים", ורק "המורשת הנוראה" של הנאציזם היא שעוררה את מודעותו להיותו יהודי. בעיני מרטין, היה זה מובן מאליו שהמטרה היתה לבטל מודעות זו לזהויות נפרדות – קרוב לוודאי, בתקווה שכל אחד יוכל ללבוש את השקפת הבריטי הליברלי הטיפוסי. לכן נטה מראש להמעט ככל האפשר בחשיבות יהדותו של לסקי, שכן זו לא התאימה להשקפת עולמו שלו. כתוצאה מכך, מחקרו לוקה בחסר, מפני שלוהות היהודית היתה משמעות הרבה יותר משולית בחייו של לסקי ובהגותו. ועם זאת, אין לשפוט את מרטין בחומרה רבה מדי על כישלונו להבין זאת: אחרי הכל, כישלון זה ליווה את לסקי עצמו בחלק ניכר מחייו!

במאמר זה כוונתי לבחון את מערכת היחסים בין "יהדותו" של לסקי לבין הסוציאליזם שלו, בשתי דרכים. תחילה אבחן את השתלשלות מאבקו להשלים עם זהותו. ואחר אעלה את השאלה, האם היה מסוגל, בסופו של דבר, להגיע לכלל פיוס משביע רצון בין "יהדותו" לבין הסוציאליזם שלו.

המורשת היהודית

סיפור חייו המוקדמים של לסקי סופר לעתים קרובות, ואין צורך אלא להזכירו בקצרה.⁴ הוא גדל במנצ'סטר, כבנם השני של נתן ושרה לסקי. נתן, אביו, הצליח מאוד מבחינה כלכלית עוד לפני לידתו של הרולד, בעיקר בזכות קשרי מסחר עם הודו, ושימש כאחד מעמודי התווך של המיסד המקומי. נתן, ולאחר מכן במידה מסוימת גם שרה, פעלו יחד כמנהיגי הקהילה היהודית החילונית. בזכותם, בין השאר, תפסו היהודים מקום חשוב בחברה במנצ'סטר. הישג זה התרחש בסביבה שלא היתה חפה מאנטישמיות, והרולד גדל בתקופה שבה המחלוקת בנושא "חוק הזרים" היתה בשיאה.

בבית לסקי נהגו לשמור מצוות, ובית הכנסת הגדול של מנצ'סטר, שנתן התמנה לנשיאו בגיל צעיר מאוד יחסית, היה בעל חשיבות מרכזית בחיי המשפחה. נותרו בידינו עדויות בודדות על התייחסותו של הרולד עצמו לנושאים אלה בילדותו, אבל אלה מורות כי הוא חי על ברכי המסורת היהודית והעריך

3. שם, עמ' 210.

4. לפרטים ראה מרטין: קרמניק ושירמן; ניומן; וכן Granville Eastwood, *harold lasky*.

Nowbrays 1977.

אותה. כילד שסבל ממחלות חוזרות ונשנות, הקדיש זמן רב מאוד ללימודים כבר מגיל צעיר, ואין ספק כי קרא הרבה מאוד על ההיסטוריה של היהדות ועל היהודים. לכן, קרוב לוודאי שכנער בגיל בר-מצווה הזדהה מאוד, הן רגשית והן אינטלקטואלית, עם הוריו ועם הקהילה. ציפיותיהם של נתן ושרה מהרולד ומאחיו נוויל היו גדולות מאוד. נוויל אכן הלך בדרכם והיה לנשיא חבר הנאמנים של יהודי בריטניה (Board of Deputies of British Jews) בשנות ה־30. לעומת זאת, התנער הארולד כבר בנעוריו מן המסגרות היהודיות. בהיותו נער איבד את אמונתו בדת, ובגיל 16 התאהב בפרידה קרי, מורה בת 25 וכת אצולה. כשהיה בן 18 ברחו השניים יחדיו. הוריו ניתקו את הקשר עמו וניסו להפרידו מפרידה בכל אמצעי שהיה לאל ידם, אבל הם נכשלו, ורק שמונה שנים לאחר מכן התפייסו עם בנם.

אין צורך להיות פסיכולוג על מנת להבין, כי שני היבטים כאלה בחייו המוקדמים – ההתעמקות במסורת היהודית מחד גיסא והבריחה הדרמטית ממנה מאידך גיסא – השפיעו השפעה ארוכת טווח על מודעותו, פעולותיו, מחשבתו ותחושת הזהות שלו. אבל על מנת להעמיק בכך, עלינו לבחון יותר מקרוב את תקופת ילדותו וחינוכו של לסקי.

ג'פרי אלדרמן טען, כי הקהילה האנגלו-יהודית מעולם לא אימצה באמת ובתמים את תפיסת הרב־תרבותיות, או תפיסת החברה הרב־אתנית.⁵ יתר על כן, מאז ומתמיד שאפה קהילה זו להדגיש, שהיא אינה "קבוצה אתנית" אלא דת. תפיסה זו יושמה במידה רבה על ידי הוריו של לסקי, שכן לנתן ולשרה היתה אסטרטגיה ברורה להבסת בעיית האנטישמיות. לשם כך, מן ההכרח לשים דגש קודם כל על פטריוטיות ועל הטמעה מושלמת של ערכי התרבות הבריטית. הקהילה היהודית התקבל באופן מלא רק אם תפגין את ה"בריטיות" המושלמת שלה. בחייהם של שרה ונתן עצמם התבטא רעיון זה בהסתופפות בצל האליטה הבריטית. כך, למשל, תרם נתן לבית הספר במנצ'סטר את פרס "כיפת לסקי" לקריקט, ושרה כתבה ספר על טיולה בהודו בשנת 1903, בסגנון ספרי המסע המיועדים לחברה הגבוהה, כשהיא משתמשת בביטויים כמו "ההיסטוריה שלנו", וממליצה על הודו לגברים האוהבים ספורט ומועדונים, ולנשים המבקשות להשתחרר ממלאכות הבית.

נראה כי אכן נתן חש שהוא זכה בהכרה במטרת חייו, כאשר זכה בתואר לשם כבוד מטעם אוניברסיטת מנצ'סטר, והוגדר כיהודי הגאה ביהדותו וכאנגלי "שבו האנגלים גאים, ובצדק". לא כל אחד יכול לשאוף לדרגה שכזו, כמובן, אבל בני הזוג לסקי קיוו, שמהגרים יהודים חדשים יאמצו לעצמם, בזמן קצר ככל האפשר, את מוסכמות ההתנהגות הבריטית, כאמצעי להתקבלות בחברה הבריטית, ונתן ראה את תפקידו כמנהיג, לומר לאנשים כיצד להתלבש וכיצד להתנהג. אם כן, גישתם של הזוג לסקי היתה בעלת שני היבטים: האנטישמיות תובס אם היהודים יפגינו את הפטריוטיות וה"בריטיות" שלהם, אבל בעת

5. "British Jewry: Religious Community or Ethnic Minority?" in Jonathan Webber (ed.), *Jewish Identities in the New Europe*, Littman Library 1994.

ובעונה אחת, חשוב מאוד לשמור על הדת היהודית ועל המסורת היהודית. על האתוסים הללו גדל הרולד. מגיל 11 החל ללמוד בבית הספר במנצ'סטר (Manchester Grammar School) – אחד המוסדות להשכלה הידועים ביותר במדינה. הלימודים סיפקו לו השכלה אליטיסטית ותחרותית, ועם זאת הקלו על המיוג בין זהותו הבריטית לזו היהודית – שכן בבית הספר למדו כ-150 נערים יהודים, מדי יום התקיימו בו תפילות יהודיות, ובשבתות לא התקיימו לימודים. המנהל, ג'ל פטרוון, היה הומאניסט ליברלי יוצא דופן, רגיש לצורכי התלמידים היהודים, ולעתים אף השתתף בתפילות היהודיות. במקרה של לסקי, היה הקשר בין הבית לבית הספר עמוק עוד יותר, שכן פטרוון היה ידיד המשפחה.

במובנים רבים, אם כן, היו להרולד כל היתרונות ליישוב ההשפעות הדואליות על זהותו. הוא היה יכול להמשיך במסורת ההשכלה האליטיסטית הבריטית, כשבעיית השתייכותו למיעוט קלה ואינה מורגשת כמעט, ובד בבד יכול היה להמשיך לגדול בבית ובבית הכנסת על כרכי המסורת היהודית. ברם, היה ליקוי יסודי בהנחותיהם של הוריו, שכן, אם זוהות היהודית מוגדרת מעצם היותה "דת", מה יקרה לאלה אשר איבדו את אמונתם? לרבים אולי אין בכך משום בעיה, שכן יהיה די להם ב"הליכה בתלם" ובאחיזה כלשהי במסורת שעליה גדלו. יש גם עדות נסיבתית להשערה, שיייתכן שכך נהג גם הרולד בתחילה.⁶ אבל מאחר שמעולם לא היה אדם שמתפשר בנקל, קרוב לוודאי שלא יכול לשמור על עמדה זו לאורך זמן. שהרי אם בסופו של דבר נובע בידולם של היהודים מדת שכבר אין הוא מאמין בה, למה לשמור על הבידול? ואם הוריו שואפים כי היהודים יתקבלו כבריטים לכל דבר, מדוע שלא ינטשו את אורח החיים שגרים להם להתבדל? אין ספק, ששאלות אלה התגבשו בלבו כבר בסוף 1909: אחרת לא היה ממשיך בהתעקשותו ולא היה נישא לפרידה קרי.

כך או אחרת, מאז שהתאהב בפרידה יש בידינו לא מעט עדויות בנות התקופה על התייחסותו ליהדות הן במכתביו אליה והן בספרו שלא ראה אור, *העם הנבחר*, אותו כתב עוד בימי לימודיו בבית הספר. ספר זה חשוב במיוחד, שכן היה מעין מאמר אוטוביוגרפי העוסק בזהות היהודית.

המסר העיקרי של יצירה זו הוא, שקיימת התנגשות עקרונית בין הקידמה, הרציונליזם והחופש מצד אחד, לבין המסורת היהודית מצד שני. בעבר היתה היהדות מקור השראה, ובזכותה "שרדו היהודים בדרך נס" במשך 18 מאות של רדיפה נוצרית אכזרית. אבל משמעותו של הגיטו היתה שנים של "קודיפיקציה אינסופית של 'אני מאמין' שהלך והתבלה עם השנים". יותר מזה, שימור המסורת הדתית היום, משמעותו המידית, לדעת לסקי, היא המשכת רוח הגיטו, שפירושה ניתוק היהודים מן הקהילה שבה הם חיים. וזאת, בעת שהם מבקשים להשתלב בה. וכך נוצרו חיים כפולים שבהם ניסו היהודים לקיים באורח מושלם

6. זוהי השלכה העולה מתוך מאמרו האוטוביוגרפי הבדיוני, *העם הנבחר* (1913), לא ראה אור) (להלן: *העם הנבחר*), בייחוד בעמ' 5-54. תודתי לנכדו של לסקי, אנדרו מתוסון, שאיפשר לי לקרוא יצירה זו.

7. *העם הנבחר*, עמ' 138-139.

ככל האפשר את מוסכמות ארצם המאומצת, ותוך כדי כך להתעקש על חיים אורתודוקסיים בבית. אחת הדמויות בספרו של הרולד אומרת את המלים, שקרוב לוודאי אמר הרולד לנתן:

נולדנו באווירה אנגלית. אתה אינך מבודד אותנו – אתה שולח אותנו לבית ספר שבו לומדים אנגלית, אנו לומדים לחשוב שהם אנשים ונשים כמונו, מבחינה פוליטית, חברתית ואינטלקטואלית. איתם אנו עובדים ומהם אנו שואבים את הרעיונות העולים מעבודה. אתם מעודדים אותנו ללא קץ להרגיש כאנגלים, לזהות את עצמנו, בקרבה רבה ככל האפשר, עם כל דבר השייך לארצנו המאומצת [...]

וכאשר התהליך מושלם, כשאין המוצר הסופי מסוגל להרגיש שהוא נבדל מן האנגלים, שכמהם למד להיות – אז אתה פונה אליו ואומר: "השכלתך נשלמה. מילאתי אותך ברעיונות אנגליים, דאגתי שבבית הספר שלך ובין חבריך תפגוש רק את אלה המשקפים אווירה אנגלית טהורה. ועכשיו, עם זאת, הגעת לגיל הבגרות ועלי להתרות בך במלה אחת של אזהרה. לעולם אל לך להינשא לאשה אנגלית. חטא הוא לפגוע במסורת היהודית, שהיתה המסורת רבת התהילה שלנו במשך כמעט ששת אלפים שנה."

הנקודה שמעלה כאן הרולד היא, שקיימות שתי אפשרויות בלבד: הפרדה טוטאלית או היטמעות טוטאלית. ומשתי אלה, האפשרות האחת והיחידה לרודף קידמה, היגיון וחופש, היא היטמעות. זוהי בחירתו של הרולד לסקי, גם אם הוא חש, כמו אחת מדמויותיו בספר, כי "הרוח שהטמיעו בי אבותי אינה מתה. היא אינה יכולה למות – היא החלק החשוב ביותר שבי."⁸

במלים אחרות, אין ספק כי לסקי ממשיך להרגיש כיהודי, ואין ספק כי מעולם לא ניסה להתכחש למקורותיו היהודיים. כמה מתחושותיו ותכונות אופיו עלו מתוך הרקע שעל ברכיו גדל. למשל, שאיפתו להתקבלות בחברה ובו בזמן התנגדותו לסמכות: התייחסותו לסוציאליזם, שהיתה "בעלת חזון" ובו בזמן מעשית מאוד; סירובו לקבל את הגבולות הקונוונציונליים שבין תיאוריה למעשה, או בין ניתוח אקדמי לעיסוק פוליטי; ותפיסתו את תפקיד המורה, שאין ספק שיסודותיה נעוצים במסורת הרבנית. וכמובן, הוא מעולם לא הרגיש שהתקבל באופן מושלם לחברת בני האצולה, אף שלכאורה, ביטחונו בהתבוללות בתוכה היה גדול. לפעמים, ובאופן בולט במיוחד בבוסטון בשנים 1919–1920, הוא היה קורבן לאנטישמיות מרושעת.⁹ ואולי אין זה מקרה, שכמה מחבריו הקרובים ביותר באמריקה היו גם הם יהודים לא־דתיים, מפני שהרגיש שבמידה מסוימת הוא אינו שייך לחברה. עם זאת, עד 1929, במלאת לו 36 שנה, הוא המשיך לראות בהתבוללות מטרה, לא רק לו עצמו, אלא ליהודים ככלל. אך מאותה תקופה ואילך הוא יבחן מחדש את התייחסותו ויחולל בה שינוי קיצוני.

8. שם, עמ' 69–70.

9. בשל תמיכתו הציבורית בשביתת השוטרים הוא נחשף להתקפה אנטישמית חסרת רחמים בעיתון הסטודנטים של אוניברסיטת הארווארד.

ההתבוללות נכחנת: ציונות ונאציזם, 1930–1929

מעורבותו הממשית של לסקי בתנועה הציונית – ובהיסטוריה היהודית בכלל – החלה בימי כהונתה של ממשלת הלייבור השנייה, בשנים 1929–1931. בשלב זה קיבל על עצמו תפקיד חשוב למדי כמתווך בין ציוני אמריקה וממשלת הלייבור, בימי המאבק על "הספר הלבן" של פספילד, שכלל הגבלות מחמירות על ההגירה היהודית לפלשתינה.¹⁰

במובנים רבים, דומה כי התנהגותו זו מפתיעה. בספרו *העם הנבחר* התנגד לסקי לציונות באותה תקיפות שבה התנגד לכל ביטויי הזכות היהודית, ועד 1925 הצהיר שהוא "מתעב" אותה.¹¹ אבל ידידו הקרובים היהודים, פליקס פרנקפורטר ולואיס ברנדס, היו תומכים נלהבים בציונות וביקשו ממנו להתערב לטובתם. לסקי, ברצונו לשפר את היחסים האנגלו-אמריקניים ולהיות קרוב למרכז הכוח, הסכים בלהיטות רבה. אומנם היה קשה לישב פעילות זו עם הצהרותיו הקודמות בעניין הציונות, אבל כחבר מפלגת הלייבור, או כסוציאליסט מלומד, לא עוררה מעורבותו בעיות מיוחדות. אם היה למפלגת הלייבור תפקיד כלשהו בנושא זה, הכף נטתה לטובת השאיפות הציוניות, ביחוד בעקבות הפרעות נגד היישוב היהודי בארץ-ישראל ב־1929.

מהותית יותר היא ההשפעה הסותרת של אפיוזדה זו על רגשותיו של לסקי. ברגע שהתברר כי "הספר הלבן" ייאסר, הלכה וגברה עצבנותו על האמריקנים הציונים, שהמשיכו להפעיל לחץ. הוא טען אז, כי "מנה נוספת של פלשתינה" שכנעה אותו, כי "משה עשה טעות גדולה",¹² והוא אפילו אמר לפרנקפורטר עצמו, כי הוא מקווה שעתה "יהיה לו שקט מפלשתינה" למשך עשר השנים הקרובות.¹³ היה ברור, שלאחר שסייע בהבסת "הספר הלבן", רצונו האמיתי הוא להרחיק את עצמו ככל האפשר ממעורבות בעניינים יהודיים, שהרי עמדתו האידיאולוגית והפוליטית הכללית עדיין לא יכלה להסתגל לפעילויות מסוג זה. על כל פנים, המעורבות עוררה את מודעותו לאנטישמיות בדרגי הממשל הבריטי בפלשתינה, ואולי גם אצל לורד פספילד. אין ספק שנושא זה עורר את רגישותו כיהודי. אין לטעות בזיהוי רגשות אלה, בסיפור שסיפר לפרנקפורטר, על פגישתו עם רמזי מקדונלד בשיא המשבר:

הוא אמר שאינו מסוגל להבין את המרירות שלי מאחר שאינני ציוני. אמרתי שהשקפותי על הציונות לא השתנו, אבל שכיהודי אני מתנגד למדיניות שמכפיפה את האינטרסים היהודיים, למרות התחייבותו של העולם, ליוצרי

10. לפרטים ראה ניומן, וכן J. Gorny, *The British Labour Movement and Zionism, 1948–1917*, Frank Cass 1983.
11. לסקי לאוליבר הולמס, 27.1.1925, ב־Mark DeWolfe (ed.): *Holmes Laski Letters*, *The Correspondence of Mr. Justice Holmes and Harold Lasky*, Harvard University Press, 1953. Vol. 1, p. 703.
12. לסקי להולמס, 27.12.1930, שם, כרך 2, עמ' 1301.
13. לסקי לפליקס פרנקפורטר, 19.1.1931, מסמכי פליקס פרנקפורטר, ספריית הקונגרס (להלן: מסמכי פרנקפורטר).

של טבח נטול כל הצדקה. אין ספק שכאשר ירצחו הערבים את גל היהודים הבא, ווב יורשה לגרש את כל היהודים מפלשתינה.¹⁴

ככלל, אם כן, נראה כי לסקי התחבט בשלב זה בין תיאוריה ורגש. מודעותו היהודית נתעוררה מחדש על ידי מאורעות וחוויות, אבל הוא לא קידם בברכה את התזכורת הזו, והשתוקק להמשיך בחייו ובעבודתו כסוציאליסט מתבולל. אלא שההיסטוריה, כמובן, לא הניחה לו לעשות כן: הלחצים הלכו והתגברו. בטווח הארוך, אין ספק כי הנאציזם היה גורם מכריע בשינוי שחל במודעותו של לסקי, כמו אצל יהודים רבים. אבל התהליך היה מורכב וארוך יותר. שכן אחת ההשפעות המידיות של הנאציזם הייתה קירובו של לסקי אל המארקסיזם – או אל הגירסה שלו למארקסיזם. חלק ניכר מן הניתוח הקומוניסטי בן זמנו ראה את הפאשיזם בשלב הזה כנטייה אינהרנטית בתקופה של משבר קפיטליסטי. כלומר, הנאציזם היה בעיניו צורה של דיקטטורה קפיטליסטית – חלק מתהליך כללי שבו האינטרסים הקפיטליסטיים מדכאים את הדמוקרטיה, כשהיא מאיימת על כוחם ויתרונותיהם. לכן אנו מוצאים בכתבי לסקי מעט מאוד על הטיפול ביהודים בגרמניה הנאצית. במקום זה מושם הדגש על העוולות הכלליות של הקפיטליזם, ועל הצורך בשינוי מהפכני. יש להבחין גם, כי בהזדמנויות המעטות יחסית, כאשר כתב על "השאלה היהודית", הוא אימץ את הגישה המארקסיסטית הרדוקציונית. דהיינו, "שורש" האנטישמיות נעוץ ב"מאבק הכלכלי העגום לקיום בשיטה הקפיטליסטית, המידרדרת במהירות", וכן:

יש להביא את איכרי רומניה ופולין לכלל ההכרה הכואבת, כי אויביהם אינם היהודים, שאינם אלא קורבנות-אחים שלהן, אלא בעלי זכויות היתר, העומדים בדרך ומונעים את טובת הכלל. הדרך להילחם באנטישמיות, אם כן, היא [...] להכות ביסודות המאפשרים את קיומה. המאבק לסוציאליזם הוא המאבק נגד אנטישמיות, ניצחוננו של האחד הוא תבוסתו של השני.¹⁵

עם זאת, כרגיל, עמדתו של לסקי היתה מורכבת ומתחבטת הרבה יותר ממה שעולה מן העמדה הדוגמאטית המוצגת כאן. שכן פעולותיו – להבדיל מן התיאוריות שלו – מרמזות על מעורבות חזקה ביחס לסכנה המאיימת על יהדות אירופה. לסקי שיחק תפקיד חשוב בניסיון לשכנע את האוניברסיטאות בבריטניה ובארצות-הברית לקבל אליהם אנשי אקדמיה (רובם יהודים) מקורבנות הנאציזם, והיו תקופות שהתנגדותו להיטלריזם היתה אובססיבית כל כך, עד שבתו חששה שיתמוטט תחת העומס.¹⁶ הוא האיץ בממשלת בריטניה לאפשר למספר רב יותר של יהודים להיכנס לבריטניה, והביע ביקורת חריפה על התייחסותו של אחיו נוויל, שהיה באותה תקופה נשיא חבר הנאמנים של יהודי בריטניה. וכך אמר לפליקס פרנקפורטר:

14. לסקי לפרנקפורטר, 26.10.1930, מסמכי פרנקפורטר.

15. *Left News*, אוגוסט 1938 (סקירה מאת א' ינובסקי: "People at Bay").

16. תודתי לננסי גילברט על המידע.

הבעיה היהודית מעסיקה אותי יומם ולילה, בייחוד כשהמדיניות של אחי נראית בעיני [...] חלשה ולא החלטית. אנחנו נוכל להתקדם רק אם נשים דגש חיובי על שלנו, ולא בעמידה מול הדלת האחורית של משרדי החוץ.¹⁷

כמו כן, למרות אמונתו העזה כי העלייה לפלשתינה לא תוכל לספק את הפיתרון לבעיות האנטישמיות, הוא שמר על קשריו עם הציונים במהלך שנות ה־30, ואף מחה במרירות נגד מאמצי הבריטים להגביל את מספר העולים היהודים. יותר מזה, הוא התנגד לכל איתות מצד הציונים, כי יהיו מוכנים להסכים להגבלות בתמורה להבטחת מעמדם של היהודים בארץ.¹⁸

בין השנים 1933–1939 היתה עמדתו כדלהלן: במונחים תיאורטיים הוא נטה לפרש את האנטישמיות פרשנות מארקסיסטית־סוציאליסטית. אבל במישור האישי הלכה וגברה הרגשותו, שהוא חלק מן הטראגדיה העוברת על יהדות אירופה. והוא המשיך בניסיונותיו ללחוץ על ממשלת בריטניה להקל על היהודים להגיע לארץ־ישראל ולבריטניה כאחת. עמדה זו גרמה להגברת עוינותו כלפי יהודים מסוימים, כמו אחיו נוויל, אשר "עיסוקם העיקרי הוא שלא להסתכן כאן באנטישמיות בכל מחיר". משמעות הדבר הזה, לדעתו, היתה "שהם נאבקים כשידיהם קשורות מאחורי גבם".¹⁹ במלים אחרות, הוא היה משוכנע כי היהודים צריכים לעמוד באופן פעיל על זכויותיהם, גם במחיר הסיכון, שיעוררו רגשות עוינים כלפיהם. זו היתה התנגדות גלויה לעצם ההיגיון שמאחורי ההתבוללות. עם זאת, לסקי טרם הגיע לכלל יישוב תיאורטי של יחס זה עם הסוציאליזם שלו.

המלחמה והשוואה

המלחמה הביאה את השינוי הסופי ביחסו של לסקי, ולא רק מחמת החרדה הגדולה לחיסולו של העם היהודי, אלא גם מפני שהתחיל להרגיש בקשר שבין נושא זה לבין דרכי הביטוי האחרות של האנטישמיות. הידיעות בדבר השואה העלו, בדחפיות רבה, את נושא הגירת היהודים לבריטניה ועלייתם לארץ־ישראל. התפרצויות אנטישמיות בשילוב עם חוסר רצון מצד השלטונות להגדיל את מספר היהודים המורשים להגר, גרמו לו עתה להביע את דעתו בפומבי, במאמר ב־"New Statesman", ולומר דברים "מעמקי לבו", כפי שהודה בפני קינגסלי מרטין.²⁰

מאשימים את היהודים על שאינם מצליחים להצטיין בשטח הצבאי. מאשימים אותם על כך שכמה יהודים פועלים בשוק השחור. מאשימים אותם על כך שהם משמיעים בקולי קולות מחאה כנגד העוולות הנגרמות להם. מאשימים אותם בטענה שהם חומקים מן "הבליץ" [...] במה שהיה, באופן פרופורציונלי

17. לסקי לפרנקפורטר, 13.8.1933, מסמכי פרנקפורטר.

18. לסקי לפרנקפורטר, 27.12.1937, שם.

19. לסקי לפרנקפורטר, 4.8.1938, שם.

20. מרטין, עמ' 212.

לי, נטישה המונית. הם מרגיזים את השרים מפני שהם גורמים לתסבוכת ביחסינו עם הערבים, ומפני שמדיניותנו בפלשתינה מעוררת ביקורת מצד ידידיהם בארצות-הברית. הם מרגיזים את אנשי הממשל מפני שהבעיות המורכבות שהם מעלים מחייבות חקירות ארוכות במשרדי הממשלה ומעוררות ללא הרף בעיות בפרלמנט. הם מרגיזים את העובדים הסוציאליים מפני שאינם מתאימים לתבניות המקובלות של כלל האוכלוסייה, וכל עניין הנוגע להם מחייב השקעה של מאמצים מתישים בשעות לחץ. הם מרגיזים את אנשי העסקים מפני שהאינסטינקט המסחרי שלהם מוביל אותם שוב ושוב לכל שוק רווחי. הם מרגיזים את בעלת הבית או את שומרי המלוך, מפני שנאמנותם הקבוצתית מעניקה מאפיינים מיוחדים לבית המגורים או למלון שבו הם מתגוררים. הם מרגיזים את כל אלה בחינותם, במרצם, במלחמתם להגן על עצמם, בעוצמה שאותה הם מפעילים על מנת להודיע ברבים על בעיותיהם. מורגש שמגיעה להם סימפטיה. כולם מסכימים שהם העדות הנחרצת לברוטאליות של הנאצים. אבל מורגש גם שהם מתעקשים יותר מדי על תפקידם הטראגי בשעות קשות. הם גורמים לאי-נחות תמידית וחסרת רחמים בשל חוסר יכולתם לשמור על שקט מכובד לנוכח עוולות גדולות. אין זה ראוי שיהודים פטריוטים יטילו את מלוא אימת סבלותיהם על תשומת הלב הלאומית. מן הראוי שיפתחו אותו חוש פרופורציה, שיאפשר להם להיראות מבלי להישמע.²¹

בדברים אלה קיימת, כמוכן, דחייה מוחלטת של הגיון ההתבוללות, שבו דגל לסקי בתקופה מוקדמת יותר, שכן היו אלה, למעשה, דברי הגנה על הזכות להיות שונה. ולא היה זה השוני היחיד ביחסו של לסקי, שכן באותה תקופה החל להבין גם, כי הסוציאליסטים וחברי מפלגת הלייבור שותפים לא פעם להשקפות הפקידות הבריטית שנהג לתקוף אותן. קינגסלי מרטין עצמו כתב כעבור שבועיים מאמר על מספר מכתבי תגובה למאמרו של לסקי מאת "אנשים שיש להתייחס לדעותיהם בכובד ראש":

הם מודעים לחלוטין לסכנה הפוליטית הכבדה של האנטישמיות, והם עצמם אינם אנטישמיים. אבל הם מאשימים חלק מסוים מן הקהילה היהודית במספר בעיות חברתיות: נראה לנו שאפשר לתמצת טענות אלה באמירה, שכמה יהודים, בייחוד באזורים שבהם מתקבצים מהגרים במספר גדול, הם בעלי נימוסים גרועים, או לפחות לא-אנגלים, מתנהגים באנוכיות ובחוסר התחשבות כלפי שכניהם בחנויות ובאוטובוסים, ובאופן כללי, מבליטים את עצמם שלא בחוכמה.²²

חשוב יותר היה חלקו של הרברט מוריסון, שר הפנים של הקואליציה בתקופת המלחמה, בהתנגדות לכל "גידול משמעותי" במספר הפליטים היהודים המורשים

21. "הערה על אנטישמיות", 13.2.1943, *New Statesman*, עמ' 314.
22. *New Statesman*, 27.2.1943, מצוטט אצל קרמניק ושירמן, עמ' 461.

להיכנס לבריטניה, בנימוק שהדבר ילבה את האנטישמיות בתוך בריטניה.²³ כל אלה הובילו את לסקי להכריז בגלוי על יהדותו, כפי שלא עשה לפני כן. באביב 1943 השתתף בפעם הראשונה בפגישה של פועלי ציון, וביוני אותה שנה קיבל את החלטתם (resolution) לטובת ה-NEC. הוא ביטא שם את חרדתו מפני מדיניות ההשמדה של היטלר, ושב וחיזק את מחויבות מפלגת הלייבור לציונות. יותר מזה, לסקי הצהיר בפומבי, כי "מן הראוי שחבר המועצה המבצעת שהוא גם יהודי" יקבל את ההחלטה (resolution), וכי הוא "יהודי במלוא מובן המלה".²⁴ כעבור מספר שבועות פנה בבקשה ישירה לצ'רצ'יל, בשם יהדות אירופה, וגילה את רגשותיו הכמוסים ביותר:

איני יכול שלא לחשוב מדי יום ביומו על כך שאם [...] סבי וסבתי לא היו מגיעים למפלט זה של חופש, אולי לא הייתי כבר בין החיים, אני וכל משפחתי, או שהייתי ממתין בקוצר רוח למוות באימה העגומה של הגיטו החדש – ולכן, מפני שחיי רדופים על ידי רוחותיהם של העברים הללו, המתים והחיים, אני מתחנן בפניך מעמקי לבי לאפשר מעט סיוע מעבר לגבולות שאותם הגדרנו עתה במדיניותנו.²⁵

השלב האחרון בשינוי יחסו של לסקי היה יצירת קשר ברור בין הזהות היהודית לציונות. על כך הצהיר במאמר רגשני מאוד, ב-*New Statesman*, שנשא את הכותרת "על מכתבו של חייל יהודי", והיה מבוסס על מכתב שקיבל מתלמידו לשעבר, המספר לו שזה עתה ראה קבוצה של יתומים יהודים בדרכם לפלשתינה. הקטע המסכם של המאמר מורה בכירור על מידת השינוי בדעותיו של לסקי עצמו. החייל, כך כתב,

אינו רואה כל בושה ביהדותו [...] הוא מלא הערצה כנה לתולדות האומה שלו; העובדה ששרדו אחרי שואות וטרגדיות מן הסוג שחוו, מספקת בעיניו להצדיק עוד ניסיון אחד להישרדות [...] הוא מאמין בכל לבו כי הגורל הועיד את ארץ-ישראל להיות יותר מאשר מקור הצלה לכמה יהודים פה ושם, אלא למאות אלפי היתומים [...] ויותר מכל, הוא כותב בתקיפות, אין עם ואין ממשלה בעולם אשר יחוש, בתום המלחמה, עד כמה דחוף להסיר את צללי האימה מזיכרון היהודים, מלבד העם היהודי עצמו. אין הוא יכול לשכוח את השנים העגומות שביין 1933–1939, שבהן התחרו אלה נגד אלה, היטלר בגרמניה נגד ממשלות פולין והונגריה ורומניה, בניסיון ליטול מן היהודי את רגעי האושר המעטים שהתאפשרו לו בחייו במרכז אירופה ובמזרח. עליו להילחם על זכויותיו כאדם, איש לא יוכל להילחם למענו מתוך התרפסות ואדישות.²⁶

23. D. Cesarni (ed.) *The Making of Anglo-Jewery*, Blackwell 1990, p. 205 מצוטט אצל קרמניק ושירמן, עמ' 460.

24. דו"ח כינוס מפלגת הלייבור, 1943, עמ' 188.

25. לסקי לצ'רצ'יל, 1.7.1943, PREM 51/84, הארכיב הציבורי.

26. *New Statesman*, 9.10.1943.

לסקי שלח את מאמריו לשגריר האמריקני, בצירוף פתק קצר, המביע תקווה, שממשלת ארצות-הברית תאמר "לממשלתנו כאן שאין זה בלתי ראוי שיהודי יהיה חופשי, ועל אחת כמה וכמה חופשי בארץ-ישראל".²⁷

"חזרתו בתשובה" של לסקי התרחשה בתקופה שבה הוא נמצא בהלך רוח רגשני מאוד. במהלך המלחמה נאבק ללא מנוח בניסיון לשכנע את צ'רצ'יל, את רוזוולט ואת מנהיגות מפלגת הלייבור, כי הקרב אינו רק על תבוסתו של היטלר, אלא על גרימת שינוי חברתי ופוליטי שימגר את סכנת הפאשיזם והמלחמות בעתיד. תחושת היאוש שלו הן מן המצב הכללי והן מן הסכנה המרחפת על היהדות, היתה אחד הגורמים להתמוטטות העצבים שלקה בה ב־1943 – בדיוק בתקופה שבה הצהיר בתקיפות רבה על זהותו היהודית. אבל לאחר שעשה את הצעד הוא מעולם לא חזר בו, וראה עצמו מאז יהודי לכל דבר וסוציאליסט לכל דבר.

בתקופה שלאחר המלחמה מילא תפקיד חשוב במאבק לשמירה על מחויבותה של מפלגת הלייבור לציונות. עם הזמן הלכו וגברו אכזבתו ומרירותו כלפי המנהיגות, ובייחוד כלפי בוויין, שנראה לו בסופו של דבר אנטישמי. מכל הנושאים שבהם חלק על הממשלה, גרמה לו מפח נפש גדול ביותר המדיניות כלפי פלשתינה/ישראל. קרוב לוודאי שגורם זה, יותר מכל גורם אחר, הוא שמנע ממנו לשוב ולהציג את מועמדותו לבחירות ל־NEC ב־1949.²⁸ אבל אין כוונתי לסקור כאן את ניסיונותיו להשפיע על מדיניות הלייבור כלפי פלשתינה בתקופה שלאחר המלחמה. רצוני לסיים מאמר זה בבחינת המידה שבה עלה בידו לישב בין זהותו היהודית לבין הסוציאליזם שלו באותן שנים אחרונות.²⁹ אעשה זאת בשתי דרכים: ראשית, אבחן את הזהות היהודית ביחס לפלורליזם שלו, ואחר אבדוק את הציונות שלו ביחס להשקפתו על הלאומיות.

פלורליזם וזהות יהודית

אחת התיאוריות המוקדמות והבולטות ביותר של לסקי היתה "תיאוריית הפלורליזם". כמי שלא אהד דוקטרינות שבמרכזן המדינה (state-centred), ייחס לסקי תפקיד חיובי למיגוון של נאמנויות ולחיים עתירי-קשרים. רעיונות אלה ניטשטשו אומנם במהלך התקופות ה"פאביאנית" וה"מארקסיסטית" שלו, אבל הן נותרו חלק חשוב מן הסוציאליזם שלו, וחזרו והופיעו בכמה מיצירותיו האחרונות.

למרבה האירוניה, בכתבים הראשונים שבהם פירט את הפלורליזם שלו, הקדיש זמן רב למדי לדיונים אזוטריים בדוקטרינות כנסייתיות וביחסי כנסייה-

27. לסקי לג'ון וינגט, 8.10.1943, במסמכי ג'ון וינגט, ספריית פרנקלין ד' רוזוולט, הייד פארק, ארצות-הברית.

28. לסקי למקס לרנר, 16.8.1948, מסמכי מקס לרנר, ספריית אוניברסיטת ייל.

29. לפירוט תפקידו של לסקי ויחסו כלפי מדיניות ממשלת הלייבור בפלשתינה ראה ניומן, פרק 12.

מדינה, אך לא אמר דבר על היהודים. הסיבה לכך היא, לדעתי, שהוא עסק בפיתוח הפלורליזם שלו בדיוק בתקופה שבה רצה מאוד להתבולל. לכן התיאוריה הפוליטית שלו של פלורליזם התפתחה במסגרת תרבותית מונוליתית. אומנם הוא דיבר על ריבוי זהויות במונחים של כנסיות, מועדונים ואיגודי מסחר, וטען למען מיגוון של אמונות דתיות ופוליטיות. אבל, אם נחשוב על ילדותו, ועל עמדתו המתבוללת והרציונליסטית שהתפתחה בעקבותיה, לא היה בהן דבר בנוגע למיגוון תרבותי. אחרי הכל, הוא פיתח את תיאוריית הפלורליזם שלו זמן קצר לאחר שכתב, במאמרו העם הנבחר, כי מן ההכרח להיות יהודי או אנגלי: "אתה מוכרח לבחור בין השתיים. אי אפשר לבחור בשתייהן גם יחד – האלטרנטיבה היא בידוד או התבוללות."³⁰

רק אחרי השואה שינה לסקי את השקפתו מקצה אל קצה. כפי שאמר ב-
:Association of Jewish Ex-Servicemen

האויבים המובהקים היחידים של ישראל הם היהודים המתביישים ביהדותם, החוששים מחבריהם היהודים וסבורים כי מעמדם כאנגלים או כאמריקנים או כצרפתים ייפגע על ידי הקמת מדינת ישראל.

[...] אף על פי שבזכות המסורת והניסיון הוא עמד בפסגת האינטלקטואליות בארצו, ואף על פי שנאמנותו החוקית היתה נתונה כולה לאנגליה לא פחות מזו של מר בוויין, הוא היה מרגיש בטוח יותר לו ישבה בתל-אביב ממשלה יהודית ובידה הזכות להתעניין ביהודי אנגליה, ממש כפי שלוותיקן יש הזכות להתעניין בנוצרים הקתולים.³¹

אבל עתה קיבל על עצמו את המיגוון התרבותי, בכל הנוגע ליהודים, והרחבת אופקיו נבעה גם ממעורבותו במאבק של הודו לעצמאות.

לסקי מעולם לא שילב בגלוי רעיונות אלה בתיאוריית הפלורליזם, אבל העובדה שקיבל חיים במשותף של תרבויות שונות במסגרת חברה אחת התיישבה עם השקפתו הפלורליסטית, ואף היתה בבחינת צעד אחד קדימה לפניו. משמעות הדבר היתה, שעתה היה מסוגל לטעון לריבוי זהויות גם במקרה האישי שלו – בריטי, סוציאליסט ויהודי – והרי דבר זה הוא מן ההכרח, אם אדם מבקש לבנות ריבוי תרבויות בחברה בכללותה. לכן אטען, כי קבלתו הסופית של לסקי את זהותו היהודית לא העידה, בשום מובן, על היחלשות הסוציאליזם שלו. ההיפך הוא הנכון – על הסוציאליסטים להכיר בלגיטימציה של זהויות מורכבות ורבבות, אם ברצונם למצוא היגיון בחברה של סוף המאה ה-20.

ציונות ולאומיות

תמיכתו של לסקי בציונות העמידה בעיות קשות נוספות לפני הסוציאליזם שלו. שכן אחת מאמונותיו העמוקות ביותר היתה תמיד, כי על האומה-מדינה לפנות

30. העם הנבחר, עמ' 140.

31. *Jewish Chronicle*, 24.9.1948 מצוטט אצל קרמניק ושרמן, עמ' 559.

את מקומה לטובת חזוקם של ארגונים בינלאומיים, ועל האינטרסים של קהיליית העולם לגרום לסיומה של הריבונות. ב־1932 הוא ביטא השקפות אלה בבירור:

אינני מכחיש את עוצמתה של הטענה הלאומית: העדויות לכך, מכל צד מצדידנו, חזקות מדי. אני מודה, בשמחה וברצון, כי עם הטעון בדאגה לגורלו שלו מסוגל להגיע למרחבים שבכל דרך אחרת לא היה עולה בידו להגיע אליהם. כבוד עצמי, חדווה, יצירתיות – נראה כי כל אלה הם תולדה מובהקת של ממשל עצמי [...]

כשאנו מעניקים לכל אומה את הכוח לבטא את עצמה כמדינה [...] אנו משחררים לחופשי אנרגיה רוחנית אשר, מעבר לכל ספק, מוסיפה לאושרו של המין האנושי.³²

הקמת מדינת ישראל, ללא ספק, מילאה תפקיד זה עבור העם היהודי, וגם לסקי נטל חלקו בשמחה. אבל באותו נאום, ב־1932, קרא לחיזוקה של הקהילייה הבינלאומית, כדי שתוכל לשמש כוח־נגדי למאפייניהן השליליים של האומות־מדינות:

עם זאת, הרי אין טעם להכחיש שיש אגואיזם במדינה הלאומית, הטומן בחובו סכנה למין האנושי [...] האומה־מדינה, לאחר שהוקמה, שואפת להיות חזקה [...] היא מבקשת לה ביטחון מפני התקפה; וכאן מתעוררת בעיית החימוש והקמת חזיתות אסטרטגיות. היא מבקשת מפלט לאוכלוסייתה העודפת, ונעשים ניסיונות חסרי מנוח לקולוניזציה.³³

המסקנה ברורה: "או שעלינו למתן את קיצוניותן – ופירושו של דבר סופה של המדינה הריבונית – או שהן יהרסו או החברה."³⁴

האם המשיך לשמור על עקרונות אלה בתמיכתו בציונות? או שמא ביטלה הזדהותו הרגשית עם המאבק הציוני את העקרונות שיישם בכל מקום אחר? אין ספק כי הוא היה סבור שיישם אותם. הוא תמך בהתערבות האומות המאוחדות בתחומים רבים שבתחום סמכותה של מדינת ישראל, והאידיאל שלו היה הקמת מדינה דו־לאומית, שבה יפעלו יהודים וערבים יחד בשלום. עוד ביקש לסקי, כי יוקמו חוות קולקטיביות מעורבות, איגודי מסחר מעורבים, וועידה לפיתוח שיישבו בה ערבים ויהודים במספר זהה.³⁵ המודל שלו להתפתחות כלכלית היה הקיבוץ, שבו, כך טען, "יש לראות את אחד הניסויים המיוחדים במינם בעולם שלאחר המלחמה", ומטרתו הייתה יצירה של זהות כמִו־

³² "Nationalism and the Future of Civilization" in Harold Laski, *The Danger of Being a Gentleman*, Allen and Unwin 1939, pp. 189–190.

³³ שם, עמ' 190–191.

³⁴ שם, עמ' 211.

³⁵ "Palestine: The Economic Aspect" in J.B. Hobman (ed.), *Palestine's Economic Future*, Percy Lund Humphries, p. 39.

³⁶ שם, עמ' 35.

סוציאליסטית, עם יחסים הרמוניים בין כל העמים באיזור.³⁶ כל זאת, בתמיכת תוכנית פיתוח כלכלית של האו"ם למזרח התיכון בכללותו. אך למרות שרעיונות אלה מאפשרים לו ליישב בין הציונות לבין עקרונותיו הסוציאליסטיים, קיימות שתי נקודות תורפה, הקשורות זו בזו, המחלישות את עמדתו. ראשית, לסקי לא הכיר לאשורו את המצב בפלשתינה.³⁷ שנית, בהשקפתו היה מרכיב חזק של תקווה והרהורי לב. הוא היה בטוח כל כך שהגירה יהודית בלתי מוגבלת היא הפיתרון היחיד לאנטישמיות באירופה, שלא היה מוכן לשקול את השפעתה של הגירה זו על האוכלוסייה הפלשתינאית באיזור. הוא מצא נחמה באמונה, כי לאומיות ערבית אמיתית פשוט אינה קיימת.³⁸ הגורמים היחידים העומדים למכשול לפני אמונתו היו האינטרסים הקולוניאליים של בריטניה והאפנדים הערבים העשירים שהמרידו את ההמונים, בשל התנגדותם לכל שינוי. ללא השפעות אלה, כך הניח, היישוב הערבי עצמו יבין, כי ברעיונות היהודיים המערביים והסוציאליסטיים יש יתרונות העשויים להועיל לו.³⁹ אין ספק שאמונתו זו של לסקי היתה נוחה מאוד, והכילה מרכיב חשוב של רציונליזם. תמיכתו, תחילה בהגירה בלתי מוגבלת של יהודים לארץ-ישראל, אחר כך בהקמת המדינה, ולבסוף בניצחון במלחמת 1948, ביטלה כל שיקול אחר.

ב-1947, בהקשר אחר, אמר לסקי לפרנקפורטר: "הסוציאליזם שלי עומד לפני כל דבר אחר בשיפוט הפוליטי שלי."⁴⁰ קרוב לוודאי שטען, כי גורם זה סייע לתמיכתו במדינת ישראל. אבל אני מפקפק בכך. אדרבא, אמונתי היא, כי זהותו היהודית היא שסיפקה את הדחף למעורבות טוטאלית כל כך במאבק הציוני. אפשר שיש בכך מן האירוניה, לגבי אדם שהיה נלהב כל כך לרעיון ההתבוללות, וראה בסוציאליזם פיתרון אוניברסלי לכל הבעיות.

על כל פנים, לסקי לא זכה לראות את ישראל מעולם. חודשים ספורים לפני מותו דחה מסע שתכנן לישראל, מפני שלא היה מוכן להיות בה בכפיפה אחת עם "משלחת ידידות" של מפלגת הלייבור, שכללה כמה אנשים שתמכו במדיניותו של בוויין, ואחרים שהצטרפו למשלחת אך ורק כדי להבטיח את הקול היהודי באזורי הבחירה שלהם.⁴¹ כך הלך לעולמו מבלי שעלה בידו להגשים שאיפה נושנה, לשאת הרצאה באוניברסיטה העברית – שאיפה שהיתה משביעה, כדבריו, את "אחד מרגשותיו העמוקים ביותר."⁴²

37. לבחינת מאמריו של לסקי בעיתונים בנושא פלשתינה בין השנים 1945–1948, ראה גורני, הערה 10 לעיל, עמ' 226–230.

38. לסקי לפרנקפורטר, 3 באוגוסט 1937, מסמכי פרנקפורטר.

39. הערה 35 לעיל, עמ' 39.

40. לסקי לפרנקפורטר, 29.5.1947, מסמכי פרנקפורטר.

41. לסקי לפרנקפורטר, 9.12.1949, שם.

42. *Jewish Chronicle*, 31.5.1950.